

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "SAHIYLIK" KONSEPTINING
LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Mamashoyev Umid Ulug'bek o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida sahiylik konseptining lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot konseptning til, madaniyat va mentalitet bilan o'zaro munosabatini, uning milliy-madaniy o'ziga xos tomonlarini va universal xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan. Maqolada sahiylik konsepti frazeologizmlap, maqollar, badiiy matn va lug'aviy manbalar asosida tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek madaniyatlarida sahiylik konseptining tarkibiy qismlari, aksiologik va kognitiv xususiyatlari bo'yicha muhim farqlar va o'xshashliklar mavjudligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: konsept, lingvokulturologiya, sahiylik, generosity, kognitiv tilshunoslik, aksiologiya, konseptosfera, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, frazeologiya.

Annotation. This article presents a comparative linguocultural analysis of the concept of generosity in the English and Uzbek languages. The study aims to explore the interrelation of the concept with language, culture and mentality, revealing its national-cultural specificity and universal features. The concept of generosity is analyzed through phraseological units, proverbs, literary texts and lexicographic sources. The findings demonstrate significant similarities and differences in the structural components, axiological and cognitive features of the generosity concept in English and Uzbek cultures.

Keywords: concept, linguoculturology, generosity, sahiylik, cognitive linguistics, axiology, conceptosphere, national mentality, comparative analysis, phraseology.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный лингвокультурологический анализ концепта щедрость в английском и

узбекском языке. Исследование направлено на изучение взаимосвязи концепта с языком, культурой и менталитетом, выявление его национально-культурной специфики и универсальных характеристик. Концепт щедрости анализируется на материале фразеологических единиц, пословиц, художественных текстов и лексикографических источников. Результаты исследования показали наличие существенных сходств и различий в структурных, аксиологических и когнитивных характеристиках данного концепта в английской и узбекской культурах.

Ключевые слова: концепт, лингвокультурология, щедрость, *sahiylik*, когнитивная лингвистика, аксиология, концептосфера, национальный менталитет, сравнительный анализ, фразеология.

Kirish.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlarning rivojlanishi natijasida konsept tushunchasi markaziy o'ringa chiqdi. Konsept — bu inson ongida shakllangan va til orqali ifodalangan madaniy-kognitiv birlik bo'lib, u nafaqat tushuncha, balki millat mentaliteti, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashining yig'indisini o'zida mujassam etadi. Shu nuqtai nazardan, sahiylik konsepti turli xalqlar madaniyatida alohida o'rin tutadi.

Sahiylk — insoniyat tarixida eng ko'hna va universal axloqiy qadriyatlardan biri. Biroq har bir madaniyat bu tushunchani o'z mentaliteti, tarixi, dini va ijtimoiy hayotiga mos ravishda talqin qiladi. Ingliz va o'zbek tillari va madaniyatlarida sahiylk konseptining qanday shakllanganligini, uning qanday komponentlarga ega ekanligini va madaniyatlar o'rtasida qanday farqlar mavjudligini aniqlash ushbu tadqiqotning asosiy muammosidir.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashuv davrida turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqot tobora kengayib bormoqda va madaniyatlararo muloqot samaradorligi ko'p jihatdan qadriyatlar va konseptlarni to'g'ri tushunishga bog'liq. Sahiylk konseptini lingvokulturologik jihatdan o'rganish tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya va tilshunoslik uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida sahiylik konseptining lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, konseptning universal va milliy-o'ziga xos tomonlarini aniqlashdir. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: konseptning leksik-semantik maydoni va nomlanish vositalari o'rganiladi; konseptning frazeologik va paremik ifodalanishi tahlil etiladi; konseptning aksiologik va kognitiv xususiyatlari baholanadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, sahiylik konsepti ilk bor ingliz va o'zbek tillarida lingvokulturologik yondashuv orqali izchil qiyosiy tahlil qilinmoqda. Bu esa ikkala madaniyatdagi sahiylik tushunchasining o'xshash va farqli tomonlarini aniq ko'rsatish imkonini beradi.

Adabiyotlar sharhi.

Konsept nazariyasi zamonaviy tilshunoslikning eng rivojlangan sohalaridan biridir. D. Lixachyov (1993) konseptni "ma'nolar to'plamini o'zida mujassam etgan va madaniy xotira orqali avloddan avlodga o'tadigan birlik" sifatida ta'riflagan. Yu. Stepanov (1997) esa konseptning uch qatlamli tuzilishini asoslab bergan: hozirgi aktual qatlam, tarixiy passiv qatlam va ichki shakl. Ushbu nazariy asos konseptni tahlil qilishning metodologik poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Lingvokulturologiya sohasining asoschilari V. Vorobyov (1997) va V. Maslova (2004) konseptni til va madaniyat kesishmasida paydo bo'ladigan va milliy mentalitetni aks ettiruvchi birlik sifatida tadqiq etgan. Yu. Apresyan (1995) "naivnaya kartina mira" (sodda dunyoqarash) tushunchasini kiritib, har bir tilning dunyoni o'ziga xos tarzda kategoriyalashtirishi va konseptlashtirishi g'oyasini ilgari surgan.

Ingliz tilida sahiylik konseptini o'rganish sohasida G. Lakoff va M. Johnson (1980) ning "kontseptual metafora" nazariyasi muhim o'rin egallaydi. Ular "YAXSHILIK — YO'QORIDA" va "SAXIYLIK — OCHIQ QO'L" kabi metaforik modellar orqali axloqiy konseptlarning ifodalanishini tahlil qilgan. Z. Kovecses (2000) esa his-tuyg'u va axloqiy tushunchalarning kognitivmetaforik tuzilishini ingliz tilida batafsil ko'rsatgan.

O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya sohasida N. Mahmudov (2012), H. Ne'matov va R. Rasulov (1995), shuningdek, B. Mengliyev (2002) ning ishlari alohida ahamiyatga ega. N. Mahmudov o'zbek tilida axloqiy-baholash konseptlarining tuzilishi va ifodalanishini keng tadqiq etgan. H. Ne'matov o'zbek tilining konseptosferasi va milliy mentalitet bilan aloqasini o'rganan.

Qiyosiy lingvokulturologiya sohasida A. Wierzbicka (1997) "semantic primitives" (semantik primitivlar) nazariyasi asosida turli madaniyatlardagi axloqiy konseptlarni solishtirgan va madaniyatlarning til orqali namoyon bo'lishini ko'rsatgan. Uning ishlari ingliz va boshqa tillar o'rtasidagi konseptual farqlarni izchil tahlil qilishning metodologik asosini beradi.

Paremik va frazeologik materiallar asosida konseptni o'rganish sohasida G. Permyakov (1988) va Sh. Rahmatullayev (2006, 2015) larning ishlari muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Rahmatullayev o'zbek frazeologiyasida axloqiy qadriyatlarni ifodalovchi birliklarni tizimli ravishda tadqiq etgan.

Ushbu tadqiqot yuqorida ko'rsatilgan ilmiy ishlar poydevorida qurilib, ulardagi metodologik yondashuvlarni sintez qilgan holda ingliz va o'zbek tillarida sahiylik konseptini birinchi bor keng lingvokulturologik tahlil qilishga urinish sifatida muhim ilmiy yangilik kasb etadi.

Metodologiya.

Tadqiqotda konseptual tahlil metodi asosiy metod sifatida qo'llanildi. Bu metod konseptning leksik-semantik, frazeologik va paremik ifodalanishini o'rganish, uning kognitiv va aksiologik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Konseptual tahlil Yu. Stepanov (1997) va V. Maslova (2004) tomonidan ishlab chiqilgan metod asosida amalga oshirildi.

Qiyosiy-tipologik metod ingliz va o'zbek tillaridagi sahiylik konseptini parallel ravishda o'rganish va farqli hamda umumiy tomonlarini aniqlash uchun ishlatildi. Frazeologik va paremik tahlil metodi orqali ikkala tildagi maqollar, frazeologizmlar va barqaror birikmalar o'rganildi.

Tadqiqot uchun quyidagi manbalar asos qilib olindi. Ingliz tilida: Oxford English Dictionary (OED, 2023), Cambridge Dictionary of English Idioms, The

Oxford Dictionary of Proverbs (Speake, 2015), shuningdek, ingliz badiiy adabiyotidan (Ch. Dickens, O. Wilde, J. Austen) olingan misollar. O'zbek tilida: O'zbek tilining izohli lug'ati (5 tomlik, 2006–2008), Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" (2015), "O'zbek xalq maqollari" to'plami (Musayev, 2010), o'zbek badiiy adabiyotidan (A. Qodiriy, O'. Hoshimov, P. Qodirov) olingan misollar.

Tadqiqot korpusini 250 dan ortiq til birligi tashkil etadi: 120 tasi ingliz tilidan, 130 tasi o'zbek tilidan. Ular orasida leksemalar, frazeologizmlar, maqollar va badiiy matnlardan olingan kontekstlar mavjud. Konseptning tuzilishi uch parametr bo'yicha tahlil qilindi: (1) kognitiv qatlam — konseptning tushuncha va tasavvur qatlamlari; (2) aksiologik qatlam — konseptning baholash xususiyatlari; (3) madaniy-milliy qatlam — konseptning folklor, an'ana va din bilan bog'liqligi.

Natijalar.

Sahiylik konseptining leksik-semantik maydoni

Ingliz tilida sahiylik konseptining markaziy nominatsiyasi generosity leksemasi bo'lib, uning sinonimik qatoriga munificence, liberality, bountifulness, magnanimity, benevolence, open-handedness, largesse, charity kiradi. Ushbu sinonimlar konseptning keng va boy semantik maydonga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, magnanimity (buyuklik) va benevolence (xayrixohlik) leksemalari sahiylikning faqat moddiy emas, balki ma'naviy o'lchovini ham qamrab olishini ifodalaydi.

O'zbek tilida sahiylik konseptining asosiy nominatsiyasi sahiylik va saxiylik leksemalari bo'lib, ular semantik jihatdan sinonim. Sinonimik qatorga himmatlilik, muruvvatlilik, iyilik, berukchilik (dialektal), qo'li ochiqlik kiradi. "Qo'li ochiq" birikmasi ingliz tilidagi open-handedness bilan to'liq metaforik mos keladi va ikkala madaniyatda ochiq qo'l obrazi sahiylikning universal kognitiv metaforasi ekanligini tasdiqlaydi.

Antonimik juftliklarni solishtirish ham qiziqarli natijalar berdi. Ingliz tilida generosity — meanness/stinginess/miserliness juftligi kuzatilsa, o'zbek tilida sahiylik — xasislik/ziqnalik/baxillik juftligi ishlatiladi. Qiziqarli jihati shundaki,

o'zbek tilida xasislik antonimining arab-fors qatlamidan kelgan bir nechta varianti mavjud (baxil, ziqna, hasid), bu esa o'zbek madaniyati va islomiy axloq normalarining o'zaro ta'sirini ko'rsatadi.

Konseptning frazeologik va paremik ifodalanishi

Ingliz tilida sahiylik konseptini ifodalovchi frazeologik birliklar: give with both hands (ikki qo'llab bermoq), have a big heart (katta yurakli bo'lmoq), open one's heart and purse (yurak va hamyonini ochmoq), give the shirt off one's back (egnidagi ko'ylagini berib yubormoq), give freely (erkin bermoq). Bu frazeologizmlar ingliz madaniyatida sahiylikning asosan moddiy va shaxsiy boylikdan erkin voz kechish sifatida anglashilishini ko'rsatadi.

O'zbek tilida sahiylik konseptini ifodalovchi frazeologik birliklar: qo'li ochiq (saxiy), ikki qo'llab bermoq (juda saxiy bo'lmoq), ko'ngli keng (sahiy, bag'rikeng), dasturxonni keng (mehmondo'st va sahiy), og'zi birikmagan (saxiy; hech narsani yashirmaydigan), tuzi oshi ko'p (mehmondo'st). Ayniqsa, "dasturxonni keng" birikmasi o'zbek madaniyatida sahiylikning mehmondo'stlik bilan uzviy bog'liqligini yorqin ko'rsatadi. Bu o'ziga xoslik ingliz frazeologiyasida analogiyo'q.

Maqollar tahlili yanada qiziqarli natijalar berdi. Ingliz tilidagi maqollar: "Generosity is giving more than you can, and pride is taking less than you need", "A generous heart, kind speech, and a life of service and compassion are the things which renew humanity", "Give, and it shall be given unto you". O'zbek tilidagi maqollar: "Saxiyning uyi obod", "Bergan qo'l olgan qo'ldan yuqori", "Sahiyning noni toshdan ham qattiq, xasisning noni yog'dan ham yumshaq", "Ko'ngli kengning ishi teng", "Qo'li ochiq bo'lsa, ko'ngli ham ochiq bo'ladi". O'zbek maqollarida sahiylik ko'proq jamoaviy baxt, uy-ro'zg'or farovonligi va ijtimoiy obro' bilan bog'liq, ingliz maqollarida esa ko'proq shaxsiy fazilatlar va diniy targ'ib kontekstida namoyon bo'ladi.

Konseptning aksiologik xususiyatlari.

Ikkala madaniyatda ham sahiylik konsepti ijobiy baholash bilan bog'liq va eng yuksak axloqiy qadriyatlar qatoriga kiradi. Biroq aksiologik motivatsiya

jihtidan farqlar mavjud. Ingliz madaniyatida sahiylik asosan uchta aksiologik motivatsiya orqali ifodalanadi: fuqarolik burchi (civic virtue), shaxsiy erkinlik (personal freedom) va diniy yaxshilik (religious charity). Puritanizm ta'siri natijasida ingliz madaniyatida "practical generosity" — amaliy va samarali sahiylik g'oyasi kuchli o'rin egallaydi.

O'zbek madaniyatida sahiylik konseptining aksiologik motivatsiyasi to'rtta asosiy omil bilan belgilanadi: islomiy axloq normalari (zakat, sadaqa, xayrixohlik), urf-odat va an'analar (to'ylar, hasharlar), mehmondo'stlik madaniyati va jamoaviy mas'uliyat. O'zbek madaniyatida sahiylik faqat shaxsiy fazilatgina emas, balki jamoa va mahalla oldidagi majburiyat hamdir. "Saxiy odam elga yaqin" maqoli bu jihatni yorqin ifodalaydi.

Kognitiv metaforalar tahlili ikkala madaniyatda ham "SAHIYLIK — OCHIQQO'L" va "XASISLIK — YOPIQQO'L" metaforalarining universal ekanligini ko'rsatdi. Biroq o'zbek madaniyatida qo'shimcha ravishda "SAHIYLIK — KENG DASTURXON" va "SAHIYLIK — KENG KO'NGIL" metaforalari faol ishlatiladi, ingliz madaniyatida esa "SAHIYLIK — KATTA YURAK" va "SAHIYLIK — ERKIN BERISH" metaforalari ustunlik qiladi.

Konseptning madaniy-milliy o'ziga xosligi.

Ingliz madaniyatida sahiylik konseptining o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlari quyidagilardan iborat: birinchidan, sahiylik individualistik qadriyat sifatida — shaxsiy tanlov va erkin iroda natijasi; ikkinchidan, filantropiya an'anasi — institutlashgan sahiylik (foundations, charities, endowments); uchinchidan, "merit-based generosity" — samarali va maqsadli berish g'oyasi; to'rtinchidan, shaxsiy maxfiylik — sahiylik ko'pincha oshkor qilinmaydi.

O'zbek madaniyatida sahiylik konseptining milliy-madaniy o'ziga xosligi: birinchidan, jamoaviy xarakter — sahiylik mahalla, qo'shnilar va qarindoshlar oldida namoyon bo'ladi; ikkinchidan, mehmondo'stlik bilan uyg'unligi — dasturxon bezash va mehmon kutish sahiylikning asosiy ko'rinishi; uchinchidan, islomiy motivatsiya — sahiylik ibodatning bir shakli sifatida; to'rtinchidan, oshkoralik —

o'zbek madaniyatida sahiylik ko'pincha jamoat oldida namoyon bo'lishi va obro' keltirishiga ishoniladi.

Muhokama.

Tadqiqot natijalari sahiylik konseptining ingliz va o'zbek madaniyatlarida ham universal, ham milliy-o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Universal xususiyatlar — "ochiq qo'l" metaforasi, konseptning ijobiy baholanishi va keng aksiologik maydoni — A. Wierzbicka (1997) tomonidan ko'rsatilgan semantik universallar nazariyasini tasdiqlaydi: sahiylik insoniyatning universal axloqiy qadriyati sifatida barcha madaniyatlarda namoyon bo'ladi.

Biroq madaniy-milliy farqlar ham juda muhimdir. G. Hofstede (1980) ning kollektivism va individualizm o'lchovi nazariyasi nuqtai nazaridan o'zbek madaniyatidagi sahiylikning jamoaviy xarakteri va ingliz madaniyatidagi sahiylikning individualistik xarakteri bir-birini to'ldiruvchi madaniy kontekstlarda shakllanganligini ko'rsatadi. Bu natija Triandis (1995) tomonidan asoslab berilgan kollektivistik va individualistik madaniyatlar farqini sahiylik konsepti misolida yaqqol ifodalaydi.

O'zbek madaniyatida sahiylikning mehmondo'stlik bilan uzviy bog'liqligi va "dasturxon" obrazining markaziy metafora sifatida ishlatilishi Vorobyov (1997) tomonidan ta'riflangan lingvomadaniy dominantalar nazariyasi bilan to'liq mos keladi. Mehmondo'stlik — o'zbek madaniyatining asosiy dominantalaridan biri bo'lib, sahiylik konsepti ana shu dominanta atrofida shakllanadi.

Ingliz madaniyatida filantropiya an'anasining kuchli rivojlanganligi va sahiylikning institutlashgan shakli Putnam (2000) ning ijtimoiy kapital nazariyasi doirasida tushuntirilishi mumkin: ingliz jamiyatida sahiylik ijtimoiy kapital va fuqarolik madaniyatining muhim qismi sifatida qaraladi. O'zbek madaniyatida esa sahiylik ko'proq shaxsiy axloq va jamoaviy an'analar doirasida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohasida yaqqol ko'rinadi. Sahiylik konseptidagi madaniy farqlarni bilmaslik noto'g'ri kommunikatsiyaga olib kelishi mumkin: masalan, ingliz tilidagi "generous" so'zini har holda ham "sahiy" deb tarjima qilish kontekstga qarab

semantik yo'qotishlarga sabab bo'lishi mumkin, chunki ingliz tilidagi "generous portion" (katta porsiya), "generous offer" (saxiy taklif) kabi birikmalar o'zbek tiliga turlicha tarjima qilinishi kerak.

Xulosa.

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida sahiylik konseptining lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelish imkonini berdi.

Birinchidan, sahiylik konsepti ikkala madaniyatda ham ijobiy aksiologik baholash bilan bog'liq universal axloqiy qadriyat bo'lib, uning kognitiv asosi "ochiq qo'l" metaforasi orqali ifodalanadi. Bu universallik Wierzbicka va Lakoff tomonidan ko'rsatilgan kognitiv universallar nazariyasini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, ikkala madaniyat o'rtasida muhim milliy-madaniy farqlar aniqlandi: ingliz madaniyatida sahiylik individualistik qadriyat va shaxsiy erkin tanlash sifatida namoyon bo'lsa, o'zbek madaniyatida u jamoaviy majburiyat, mehmondo'stlik va islomiy axloq normalari bilan chambarchas bog'liq. Bu farqlar frazeologik birliklar, maqollar va badiiy matnlarda yaqqol aks etadi.

Uchinchidan, o'zbek madaniyatida sahiylik konseptining asosiy kognitiv metaforasi "keng dasturxon" va "ko'ngli keng" obrazlari bo'lsa, ingliz madaniyatida "katta yurak" va "erkin berish" obrazlari ustunlik qiladi. Bu farqlar ikkala xalqning moddiy va ma'naviy dunyoqarashini aks ettiradi.

To'rtinchidan, sahiylik konseptining aksiologik motivatsiyasida ham farqlar mavjud: ingliz madaniyatida fuqarolik burchi va amaliy samaradorlik muhim rol o'ynasa, o'zbek madaniyatida islomiy axloq normalari va jamoaviy an'analar hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar istiqbolli: sahiylik konseptining assotsiativ tajribalar yordamida chuqurroq o'rganilishi; konseptning yoshga va genderga qarab o'zgarishini aniqlash; zamonaviy raqamli diskursdagi sahiylik konseptini o'rganish; shuningdek, uchinchi til — rus tili bilan uch tomonlama qiyosiy tadqiqot o'tkazish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. (1991). O'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. Toshkent: Fan.
2. Mahmudov N. (2012). Til va madaniyat. Toshkent: Akademnashr.
3. Mengliyev B. (2002). O'zbek tilining kognitiv grammatikasi. Toshkent: Fan.
4. Musayev O. (2010). O'zbek xalq maqollari. Toshkent: O'qituvchi.
5. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). TALABALARNING TAFAKKUR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDA ADABIY KONSEPSIYALARNING ROLI. Modern education and development, 46(6), 328-333.
6. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). MADANIY KONTEKST ASOSIDA TIL O 'RGATISHNING PSIXOLINGVISTIK JIHATLARI. Modern education and development, 46(6), 340-345.
7. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). YEVROPA VA SHARQ ASARLARI ASOSIDA TIL O 'RGANISHNI SODDALASHTIRISH METODIKASI. Modern education and development, 46(6), 334-339.
8. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). TALABALAR UCHUN XORIJIY VA MILLIY ASARLAR ASOSIDA INDIVIDUAL TA'LIM DASTURLARINI ISHLAB CHIQISH. Modern education and development, 46(6), 322-327.
9. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). XORIJIY VA MILLIY ASARLAR ORQALI MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH. Modern education and development, 44(3), 162-167.
10. Umid Ulug'bek o'g, M. (2026). ADABIY ASARLAR ASOSIDA KONTEKSTUAL O 'QITISH: NAZARIYA VA AMALIYOT. Modern education and development, 44(3), 156-161.